

Förord

Den orgelsonat som här föreligger skrevs i slutet av 1997 och har sedan omarbetats ett par gånger. Första omarbetningen gjordes efter genomgång av sonaten tillsammans med Lena Severin, då kantor i Sunne och Norderö församlingar. Det var för Lena jag började ta pianolektioner för att sedan efter två år börja med orgeln, också det för Lena. Många värdefulla råd och tips kom fram vid denna genomgång vilket ledde till omarbetningen som blev klar sommaren 1999. Denna omarbetning var, som klart kan ses i förteckningen nedan under rubriken "Sonatens historik", ganska omfattande och delar av stycket togs bort och många nya detaljer lades till.

Den andra, betydligt mindre omarbetningen, kanske bör man istället kalla det tillägg och justeringar av materialet, skedde efter att organist Kjell Åhlén, Frösön, gick igenom sonaten tillsammans med mig, något som också ledde fram till ett uruppförande av finalsatsen den 14 april 2002. Till detta datum pågick den andra s.k. omarbetningen. Dessutom har små justeringar utförts i samband med att noterna i denna senaste upplaga skrevs.

Sonatens historik Idén till att skriva en orgelsonat kom förmodligen till stor del från att jag fick höra Felix Mendelssohns orgelsonater som fanns på en skiva som jag köpte vid ett besök Uppsala i slutet av oktober 1997. Jag bestämde mig för att det material jag fram tills dess hade komponerat skulle bli en del av en finalsats till sonaten. Detta medförde att hela sonaten skrevs i omvänd satsordning.

Det skall sägas på en gång att denna sonat har skrevs strikt enligt vad jag läst om sonater och sonatform. Jag var 14 år då jag skrev sonaten och hade då läst olika allmänna faktaböcker om musik från bokhyllan hemma. Första satsens sonatform komponerades enligt en exakt förteckning över sonatformens olika delar. Detta har till viss del gjort denna sats lite fyrkantig. Därför finns nu repriserna av expositionsdelens kvar som en möjlig, inte alls nödvändig repris. Detta tillsammans med andra ändringar som gjorts sedan originalversionen har nu fått det fyrkantiga att bli mera runt.

Sonaten är till största del skriven vid orgeln i Norderö kyrka utanför Östersund, den församling jag själv är uppväxt i. Till viss del arbetade jag också i vid orgeln i Sunne kyrka, grannförsamling till Norderön. Båda dessa orglar har en manual och pedal. Man kan därför dra slutsatsen att två manualer inte är ett måste då detta verk skall framföras. Dock finns det vissa ställen där stäm-kollisioner uppstår, kanske främst i codan i andra satsen, ett avsnitt som lades till vid den andra omarbetningen och som är skrivet vid en orgel med två manualer. Att ha två manualer till hands är förstås en stor fördel,

eftersom det sparar många omregistreringar.

DEN TREDJE SATSEN, "Finale: Allegro Maestoso", skrevs alltså först och bestod från början, fram till första omarbetningen, av sex delar. Den första delen var, och är fortfarande i princip samma som den sista. I övrigt är inte denna reviderade version särskilt lik den ursprungliga, den tredje satsen är den som har ändrats mest. Enkelt uttryckt kan man säga att del två och tre tillsammans nu bildar mellandelen i satsen. Del fyra och fem har helt tagits bort ur satsen, med motiveringen att de mest bara fungerade som ett slags utfyllnadsmaterial. Del fyra bestod av olika upprepade motiv av C-durackord och skalor. Del fem modulerade över en snabb svävande figur i A-moll. Dessa delar hade ingen sammanbindande roll i satsen och gjorde den istället mera svåröverblickad och svårlyssnad.

Del 1, det som nu kan kallas för satsens huvudtema består av en lång slinga av trioler ackompanjerad av en melodi på halvnöter i vänster hand och en orgelpunkt i pedalen. Ursprungligen fanns inte melodin i vänster hand med, den skrevs i samband med första omarbetningen. Lena föreslog att något mera borde finnas än orgelpunkten och triolerna. Jag fick ett förslag, men uppfann ganska snart den melodi som nu utgör ett tema i satsen. Jag vill minnas att bastonerna i Pachelbels berömda Kanon var en förebild till denna.

E-mollackordet i vänsterhanden vid början av e-mollavsnittet kom till ungefär samtidigt. Samma sak gäller de två avsnitt med trioler i högerhanden då tonarten är e-moll, trioler som ligger en ters i från vänsterhandens tema. Mot slutet förekommer åter melodin med halvnöter, något som naturligtvis saknades i ursprungsversionen.

Huvuddelen av satsen avslutas med ett neråtgående tema i pedalen, något som också skrivits under första omarbetningen. En möjlig, under kompositionsarbetet omedveten, inspirationskälla till detta skulle kunna ha varit Saint-Sans 3:e symfoni "Orgelsymfonin", vars fjärde och sista sats avslutas med ett liknande pedaltema. Omedelbart innan detta avslutande pedaltema tillades vid första omarbetningen en extra takt som utgör en likadan övergång som vid alla tonartsbyten tidigare i huvuddelen av satsen.

Den ursprungliga andra delen började med en ensam melodistämma, vilken nu nedflyttad till pedaltämman inleder nuvarande mellandelen av satsen:

Senare kom en motgående stämma i vänster hand och så upprepades detta under stegvis ökande ljudstyrka och oktaverade stämmor till ett fortissimo under sista repriserna. Del tre bestod av ett tema i olika tonarter som nu ligger i senare delen av mit-

tenavsnittet i satsen:

Detta tema i högerhanden var här ackompanjerat av vänsterhanden som låg med stackatotoner på grundtonen i den tonart som temat just då spelades i.

Mellandelen i den tredje satsen är alltså resultatet av en sammanfogning av de två ovan beskrivna ursprungliga delarna. Den inleds med en liten fuga över det första temat, ett avsnitt som skrevs i samband med den första omarbetningen. Detta mynnar ut i ett stort D7-ackord som leder över in i tonarten för det andra temat, G-dur. Det ursprungliga "hamrandet" på en ton i vänsterhanden har ersatts med oktavsprång och pedalen gör portatostötar på vartannat slag. Den ursprungliga tredje delens hela första slinga följer sedan i princip intakt. Vad som skiljer är en ytterligare melodislinga i D-dur alldeles innan pedalen försvinner.

Sedan följer den verkliga sammanfogningen av de två teman som nu presenterats för lyssnaren. Temaslingan spelas igen, men varannan gång smyger sig förstatemat in i vänsterhanden. Slingan kommer tillbaka en tredje gång och nu finns förstatemat och andratemat parallellt i vänster respektive högerhanden. Likt övergången in i den senast beskrivna avdelningen avslutas denna med förstatemat och ett stort 7-ackord, här G7. Vi är tillbaka i C-dur och satsen avslutas med en omtagning av huvuddelen med enda skillnad de stora ackorden i sluttakterna.

DEN ANDRA SATSEN, "Andante, un poco adagio" är en omarbetning av Op. 3, ett orgel- eller pianostycke i c-moll som skrevs den 7 juli 1997. Det transponerades om till a-moll den 2 november samma år för att då bli mellansats i sonaten. Den bestod då endast av melodistämman i högerhanden och ackompanjemang i pedalen. Den hade också en coda som bestod av två a-mollskalor efter varandra i mycket lugnt tempo och avslutades med två stora ackord, det sista i A-dur precis som i den nuvarande versionen. Vid den första omarbetningen lades vänsterhandens ackord till, vilket gjorde satsen mera fylig.

Den andra omarbetningen medförde att hela codan omarbetades. Den gamla idén om skalor har bevarats men även här har flera stämmor gjort den nya codan fyligare och mera intressant än den första. En stor ändring här var det byte av satsbeteckning som gjordes vid den andra omarbetningen. Tidigare hade satsen beteckningen "Adagio - Molto adagio" med det lugnare tempot i codan. Anledningen till bytet var helt enkelt att den bör spelas i ett tempo mera likt andante, dock med viss mån närmare adagio.

DEN FÖRSTA SATSEN, "Allegro", är skriven i sonatform, där dock repriserna av expositionsdelen

har satts "ad libitum". Som sagts tidigare skrevs denna sats strikt enligt sonatformen och för att inte alldeles ta bort alla spår efter detta så finns repriserna fortfarande kvar. Huvudtemat är en glad och lätt melodi med många drillar, vilka bör utföras som enkla drillar. I det relativt höga tempot hinner man inte med någon längre drill.

Vid den andra omarbetningen lades utförliga anvisningar om ljudstyrka till för att få mera liv i satsen genom att variera med olika stämmor enligt dessa beteckningar. Detta leder förstås lätt till många registreringar om man inte har någon registrator eller en orgel som med goda tekniska möjligheter för detta kan dessa föreskrifter förbises. För att ge möjlighet till omregistreringar i den återkommande delen med liggande toner i vänsterhanden (första förekomsten i takterna 17-21) har de ursprungliga fyra takter långa tonerna delats på mitten.

Överledningen till det ljudmässigt betydligt kraftfullare sidotemat är ett resultat av den första omarbetningen. Tidigare bestod detta av den nuvarande melodistämman ensam i högerhanden. Den nya övergången är en fugerad variation över denna melodi. Sidotemats mellandel hade från början ingen stämman i vänsterhanden, något som lagts till under den andra omarbetningen.

Sidotemat avslutades ursprungligen med en upprepning av det G-durackord som det avslutas med. Detta ströks redan vid första omarbetningen. Vad som då inträffade var att manualens ackord bestod av halvnöter på dessa ställen (takt 82, 83 och 209) men de spelades alltid som punkterade halvnöter, så som den fugerade övergången avslutas (takt 58 och 185). I och med denna upplaga används punkterade halvnöter i på alla dessa nämnda ställen.

Mellandelen av satsen består till största delen av en modulation genom alla durtonarter genom stora ackord på manualen och neråtgående skalor i pedalen. Det hela når en höjdpunkt med stora arpeggerade ackord i tonika, subdominant och dominant efter vilka vi är tillbaka i huvudtemat. Mellandelen är här nedflyttad från G-dur till C-dur, men i övrigt finns det inga skillnader. Codan är början av huvudtemat med ett lite överraskande slut; en lång skala ner fyra oktaver till stora C-durackord med 4 toner i vardera handen och dubblad pedal. Noteringen "Maestoso" fanns med i originalnoterna men försvann efter första omarbetningen. Denna notering har nu kommit tillbaka och samtidigt har i takt 218 en fermat och en notering "senza misura" kommit till, något som dock bara är förtydliganden av hur det hela från början var tänkt att spelas

Några tankar om utförande Jag vill här visa hur jag själv ursprungligen tänkt angående registrering i denna sonat. Som alltid när det gäller musik är det den som framför musiken som fritt får

tolka materialet och därför skall detta naturligtvis bara ses som en av många möjligheter till utförande. Här förutsätts att orgeln i fråga har (minst) två manualer. Som tidigare sagts kan sonaten dock utföras på en manual, men då med många omregistreringar och vissa smärre stämkkollisioner.

Första satsens huvudtema spelas på svällverket med flöjstämmor, 8' och 4'. I överledningen till sidotemat (takt 49 med upptakt) kan man med fördel lägga till en 2'-stämma. När sedan sidotemat kommer in, första gången i takt 58 går man ner på huvudverket. Detta avsnitt bör registreras ganska kraftfullt med principalkör och mixtur t.ex. Efter repriserna, om den utförs eller ej, behåller man med fördel den aktuella registreringen och får då en eko-effekt i det tema som leder över till ackordmodulationen. Omregistrering i manualen krävs ej heller vid modulationens början, däremot kan pedalen gärna förstärkas i detta parti. Därefter återkommer huvudtemat. Avslutningen (takt 218 med upptakt) bör utföras med minst lika kraftfull registrering som tidigare starka partier.

I mellansatsen består av en melodistämma och en ackompanjemangsstämma samt pedalstämma. Har man två manualer använder man förstås en till melodi och en till ackompanjemang. Melodins klangfärg varieras med fördel något vid repriserna. Mellandelen (takt 10-17) spelas gärna helt på ackompanjemangsmanualen.

Sista satsen är tänkt att utföras med närapå fullt orgelverk. Inga omregistreringar sker under huvudtemat. Däremot behövs en kontrast då det fugerade temat tar vid i takt 45. Ytterligare svagare får det gärna bli i det inre av mellandelen, då temat går upp på andra manualen. Denna försvagning ger effekt då ett tema med jämna mellanrum smyger sig in på första manualen. Mellandelens slut spelas på första manualen. Sedan återkommer huvudtemat. I slutet kan man med fördel lägga till fler stämmor, gärna en förstärkning i pedalen som levererar det avslutande neråtgående temat.

Avslutningsvis vill jag framföra ett stort tack till Lena Severin och till Kjell Åhlén för alla de värdefulla råd och tips som jag har fått under tiden denna sonat har formats till det den idag är. Dessutom vill jag tacka domkyrkoorganist Olle Johansson för hjälpen med upptryckningen av dessa noter.

David Larsson

Uppsala den 22 februari 2003